

Розвиток науково-освітньої сфери як чинник модернізації економічного простору регіону

Висвітлюються можливості використання поляризаційно-дифузійного підходу до формування концептуальних засад модернізації економічного простору регіону. Особлива увага звертається на необхідність врахування метрополізаційних викликів при розгляді сучасних тенденцій розвитку просторових форм організації науково-освітньої сфери. На основі первинних статистичних даних проведено порівняльний аналіз стану й основних тенденцій змін у сфері науки та вищої освіти в обласних центрах Західного регіону України.

Ключові слова: науково-освітня сфера, економічний простір, модернізація, поляризаційно-дифузійна модель розвитку, метрополізація, Західний регіон України, обласні центри.

Постановка проблеми. Дослідження теоретичних і прикладних аспектів розвитку економічного простору набувають все більшої актуальності в сучасній економічній науці [1; 18]. Значна увага при цьому приділяється питанням трансформації й адаптації економічного простору окремого регіону до загальносвітових тенденцій та забезпечення його конкурентоспроможності з метою протистояння глобальним викликам ХХІ ст.

Перемога Революції Гідності наприкінці лютого 2014 р. стала потужним імпульсом для активізації процесів інтеграції України та Європейського Союзу. За словами відомого економіста О.Й. Пасхавера, історичну важливість цієї перемоги переконливо підтверджує безпрецедентна реакція Росії, включаючи військову агресію і окупацію [13]. Загалом, на думку багатьох вітчизняних експертів, Україна зможе перемогти у цьому жорстокому геополітичному протистоянні, “знайшовши в собі сили завершити перехід в європейський світ і ціннісно, і формально”, а тому одне з надважливих завдань, яке стоїть сьогодні перед нашою державою – “зробити більш стійким і швидким природний процес зближення України з Європою так, як це зробили наші східноєвропейські сусіди, що показали нам, що це не утопія” [13].

Сьогодні перед українським суспільством стоїть нагальний виклик – необхідність подолання системних кризових явищ одночасно в політичній, економічній, соціальній та культурній сферах [12].

Цілковито очевидним є те, що інтеграція України з ЄС у цих умовах зумовлює необхідність відповідної модернізації нашої країни, а отже, і її економічного простору.

В умовах, коли у світовому економічному просторі відбувається перехід від індустріального технологічного устрою до постіндустріального, ключовими чинниками розвитку виступають: ефективне використання людського капіталу та накопчених знань, активне впровадження інновацій, диверсифікація та кластеризація економічної діяльності. Тому однією з передумов успішної європейської модернізації України є активізація розвитку науково-освітньої сфери як одного з визначальних чинників розвитку особистості та генерації знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне бачення теорії економічного простору відображено у працях багатьох відомих зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед них: Р. Барро, О.А. Біяков, О.Г. Гранберг, В.М. Княгінін, П.Р. Кругман, К. Лакур, П.О. Мінакір, Б. Пекер, Ф. Перру, В.Г. Поляков, Д. Пуга, Дж. Фрідман, Д.П. Фролов, О.Є. Бавико, І.К. Бистряков, В.Н. Василенко, Б.М. Данилишин, Н.А. Мікула, Т.В. Пепа, Ю.І. Стадницький, М.І. Фащевський, Л.Г. Чернюк, Л.Т. Шевчук, С.Л. Шульц та ін.

Зокрема, лауреат Нобелівської премії з економіки П.Р. Кругман трактує економічний простір як “абстрактний економічний ландшафт динамічного розподілу ресурсів залежно від кон’юнктури та їхнього місця розташування” [23]. А от український вчений О.Є. Бавико, зауважуючи, що визначення регіонального економічного простору потрібно здійснювати, спираючись на філософське категоріальне співвідношення “загальне – особливе”, наголошує на необхідності “проекції властивостей абстрактного економічного простору в його конкретні характеристики на регіональному рівні” [1]. На думку цього дослідника, для періоду розбудови постіндустріальної цивілізації та мережевої економіки доцільним з методологічної точки зору є визначення економічного простору як “середовища взаємодії між суб’єктами економічної діяльності, що існує у межах процесу трансакційного обміну інформацією та входження у єдину мережеву систему взаємовідносин” [1].

Вагомий внесок у дослідження теоретичних засад і практичних аспектів модернізації економічного простору України зробили З.С. Варналій, С.Й. Вовканич, А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, А.А. Гриценко, М.І. Долішній, Я.А. Жаліло, Е.М. Лібанова, А.І. Мокій, А.А. Чухно та ін. вчені, в роботах яких систематизовано основні

принципи та механізми модернізації з врахуванням специфічних характеристик розвитку національної економіки в цілому, а також її окремих галузей і регіонів. Загальною конструктивною основою модернізації економічного простору України та її регіонів виступає визнання об'єктивної зумовленості модернізаційних процесів, їх комплексності, переважної екзогенності детермінант, констатація недостатньої ефективності діючих механізмів управління розвитком економіки та необхідності їхнього удосконалення.

Варто додати, що сформоване вітчизняною академічною наукою концептуальне бачення здійснення в Україні назрілих модернізаційних перетворень, конкретних завдань і механізмів їх реалізації було матеріалізоване ще у 2010 р. у формі спеціальної Національної доповіді [10], в якій, зокрема, наголошувалось, що прискорення розвитку економіки України та її інтеграція в міжнародний простір у середньостроковій і довгостроковій перспективі визначатимуться результатами використання в першу чергу інноваційної складової, що передбачає підвищення ролі науки як впливового інституту рівноправного партнерства в мережі соціально-економічних взаємовідносин.

Розробка теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо інституційного забезпечення розвитку науково-освітньої сфери традиційно належать до числа пріоритетних напрямів наукової діяльності Інституту регіональних досліджень НАН України. Зокрема, роль освіти та науки у забезпеченні інноваційного розвитку регіонів України, його європейські орієнтири, економіко-просторові аспекти та ключові проблеми висвітлювались у роботах М.І. Долішнього, О.В. Караванського, Л.К. Семів, А.В. Шевчука та ін.

Серед домінантних тенденцій організації економічного простору, що проявляються в останні десятиліття, прийнято виділяти процеси метрополізації, які пов'язані з концентрацією економічного, культурного й інформаційного потенціалу розвитку суспільства у великих містах і зонах їх впливу [4; 7; 22; 24], однак особливості та перспективи розвитку науково-освітньої сфери в умовах метрополізації в Україні досліджені ще недостатньо.

Мета статті полягає у виокремленні метрополізації як новітньої детермінанти розвитку просторових форм організації суспільства, визначенні специфіки розвитку науково-освітньої сфери регіону в умовах метрополізаційних викликів та проведенні порівняльного аналізу стану й основних тенденцій змін у сфері науки та вищої освіти в регіональних центрах на основі їх рейтингових оцінок.

Виклад основного матеріалу. На тлі формування постіндустріальної цивілізаційної доктрини базовим положенням сучасної просторової економіки можна вважати трактування економічного простору як силового поля, детермінуючими елементами в якому виступають полюси зростання, а процесами – дифузія нововведень. Рушійною силою, що забезпечує постійний розвиток і відтворення економічного простору при цьому вважається перманентна якісна трансформація його центрів (ядер) за рахунок генерування, впровадження та дифузії нововведень.

Тому все популярнішою сьогодні стає поляризаційно-дифузійна модель регіонального розвитку [20], у рамках якої процес модернізації у просторовій проекції трактується як процес формування просторового каркасу спеціальних зон (ареалів) активізації розвитку, здатних транслювати інновації на периферію, у тісному поєднанні з ефективною політикою пом'якшення регіональної неоднорідності. При цьому більшість експертів сходиться на думці про те, що основні імпульси модернізації способу життя транслюються в просторі двома шляхами [8]:

- 1) через ієрархічну систему міст (від найбільших – до менших);
- 2) з великих міст – у найближчі передмістя, тобто від центру агломерації до її периферії.

Провідні вітчизняні фахівці зазначають, що проектування інституційних трансформацій, необхідних для забезпечення прискореної модернізації, є складним завданням, попри наявність зразків, які довели свою ефективність в інших суспільствах. Незважаючи на те, що такі зразки важливі і як джерело натхнення, і як орієнтир при вирішенні подібних проблем у нашій країні, необхідною є їх адаптація до конкретної ситуації, що склалася в Україні, її культури, існуючих викликів, обсягу наявних ресурсів тощо [12].

На особливу увагу в цьому контексті заслуговує позиція С.Й. Вовканича, який, розглядаючи підвищення духовно-інтелектуального потенціалу людини, регіону, держави як рушійну силу розвитку суспільства, наголошує: “Щоб Україна у перспективі не втратила своєї конкурентоспроможності в освітньому, фаховому, науково-технологічному, інформаційно-комунікаційному, інноваційно-інвестиційному, духовно-інтелектуальному та інших якісних ціннісних (аксіологічних) сутностях людського розвитку, а відтак на рівнопартнерських засадах увійшла у систему міжнародного розподілу праці не в статусі постачальника дешевої робочої сили, а активного креативного суб'єкта, – її політика щодо розвитку людського

...потенціалу, суспільного прогресу, має ґрунтуватися як на загально-людських вартостях, так і на засадах стратегічних складових національної ідеї, внутрішній соборності, збереженні самобутності та адекватній зовнішній інтеграції” [2].

В Україні на державному рівні неодноразово декларувалась необхідність побудови національної економіки, яка б базувалась на пріоритетному розвитку наукових знань, новітніх технологій та їх оперативному використанні. Зокрема, в Основних засадах розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 рр., затверджених Законом України від 09 січня 2007 р. [11] розвиток інформаційного суспільства та впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери суспільного життя і в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування визначається як один із пріоритетних напрямів державної політики. При цьому забезпечення правових, організаційних, науково-технічних, економічних, фінансових, технологічних, методичних умов розвитку інформаційного суспільства з урахуванням світових тенденцій виділено серед основних напрямів розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Важливим напрямом модернізації економічного простору є розвиток новітніх просторових форм організації суспільства загалом і концентрації трудового потенціалу зокрема [16; 22]. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує поглиблене вивчення потенційних загроз і ключових конфліктогенних тенденцій розвитку великих міст [16]. Варто зауважити, що сьогодні стратегічними детермінантами розвитку європейського економічного простору визнаються метрополізація та розвиток інноваційного потенціалу (див., наприклад, [21; 22]). Це, зокрема, проявляється у збільшенні концентрації потенціалу науко-містких галузей і наукомістких послуг у метрополійних центрах і метрополійних субрегіонах.

Метрополізація не лише суттєво змінила зовнішні умови функціонування великих міст Європи, але й відкриває нові можливості для розвитку як окремих регіонів, так і країн у цілому. Наприклад, потужний інноваційний прорив, що спостерігається у національній економіці Німеччини з початку ХХІ ст., став можливим, на думку західних експертів, завдяки цілій системі інноваційних перетворень, а саме: змінам у фінансовій системі, пільговому оподаткуванню, створенню низки венчурних і консалтингових фірм, бізнес-інкубаторів, технопарків, технополісів, а також новітніх інноваційних економічних областей – метрополійних субрегіонів (у німецькій термінології – metropolregionen). Саме у метрополійних субрегіонах було створено

відповідну інноваційну інфраструктуру, що дозволила через трансфер технологій науковому потенціалу з'єднатися з промисловим у рекордно короткі терміни [19].

Більшість сучасних дослідників процесів метрополізації погоджується з тезою про те, що метрополізація є більше функціональним, аніж морфологічним поняттям [24]. А це означає детермінуючу роль саме функціональних критеріїв у розвитку метрополізаційних процесів (тут мається на увазі передусім виконання метрополійним центром і метрополійним субрегіоном певних метрополійних функцій) [4].

Сьогодні регіональні центри та великі міста з добре розвинутою сферою вищої освіти та науки мають певні конкурентні ("метрополійні") переваги у залученні як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій (і не лише у науково-освітню сферу). Завдяки тісній комунікації з іншими метрополіями, агломераціями, регіонами, що є носіями передового досвіду в різних сферах, а також власному технологічному і науково-освітньому потенціалу, метрополії стають територіальними центрами продукування суспільних інновацій [14].

Незважаючи на існуючі проблеми у вітчизняній освіті та науці, потенціал цієї сфери залишається досить високим і при відповідній державній політиці національні науково-освітні ресурси здатні забезпечити інноваційний розвиток і підтримку конкурентоспроможності нашої країни на світовому рівні [3; 6; 9; 17].

Детальніше розглянемо стан та основні тенденції змін, що спостерігаються у сфері науки та освіти в обласних центрах Західного регіону України за останні десять років. Недивлячись на те, що в широкому сенсі науково-освітня сфера охоплює всю сукупність наукових й освітніх установ та організацій, проаналізуємо ситуацію, що склалася в науці та вищій освіті, оскільки саме вони найчастіше виділяються фахівцями серед ключових метрополійних функцій регіональних центрів [7; 21; 24].

Розрахунки інтегральних індексів розвитку науково-освітньої сфери (ІР НОС) обласних центрів Західного регіону України у 2004-2013 рр. проводились із використанням стандартних процедур багатовимірного порівняльного аналізу [15] на основі таких первинних статистичних показників, наданих Головними управліннями статистики у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях:

p_1 – кількість вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації;

p_2 – кількість студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, осіб;

p_3 – кількість працівників вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, осіб;

p_4 – кількість працівників наукових установ та організацій, осіб;

p_5 – кількість установ, що мають аспірантуру;

p_6 – кількість установ, що мають докторантуру;

p_7 – кількість грантів, отриманих на наукову роботу від міжнародних фондів;

p_8 – кількість іноземних студентів, що навчаються у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації.

Проведені дослідження підтвердили беззаперечне лідерство м. Львова у розвитку науково-освітньої сфери Західного регіону України. У “трійку лідерів” науково-освітньої сфери регіону також входять м. Івано-Франківськ і м. Тернопіль, які, щоправда, суттєво відстають від м. Львова за інтегральним індексом розвитку науково-освітньої сфери (табл. 1).

Таблиця 1

Основні параметри стану науково-освітньої сфери (НОС)
обласних центрів Західного регіону України у 2013 р.

Міста	Базові показники стану НОС*								ІР НОС
	p_1	p_2	p_3	p_4	p_5	p_6	p_7	p_8	
Львів	20	99900	10600	4664	31	16	102	1400	0,93
Чернівці	4	22743	2091	534	6	2	47	731	0,22
Рівне	4	29273	2691	96	4	2	6	87	0,14
Івано-Франківськ	5	30946	3206	372	4	2	150	1200	0,36
Тернопіль	6	31583	2978	284	4	3	6	1844	0,29
Луцьк	3	20451	1631	201	2	2	0	21	0,09
Ужгород	4	14930	1592	331	2	1	9	18	0,10

Примітка: *Пояснення позначень – у тексті

Однак, й у м. Львові експерти відзначають досить слабкий зв'язок між наукою, інноваціями та виробництвом; низький рівень інноваційної культури; низьку інноваційну потужність існуючих у місті об'єктів інфраструктури трансферу інновацій; низький попит промисловості на наукові розробки місцевих університетів і наукових установ, у т. ч. через її кризовий стан та певну архаїчність [5]. Варто також додати, що за даними офіційної статистики два останні роки м. Львів поступався м. Тернополю за кількістю іноземних студентів, що навчалися у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, а у м. Івано-Франківську – за кількістю грантів, отриманих на наукову роботу від міжнародних

фондів. Загалом, у 2011-2013 рр. інтегральний індекс розвитку науково-освітньої сфери м. Львова дещо знизився, тоді як починаючи з 2008 р. м. Івано-Франківськ і м. Тернопіль демонструють певне зростання рівня розвитку науково-освітніх функцій (рис. 1).

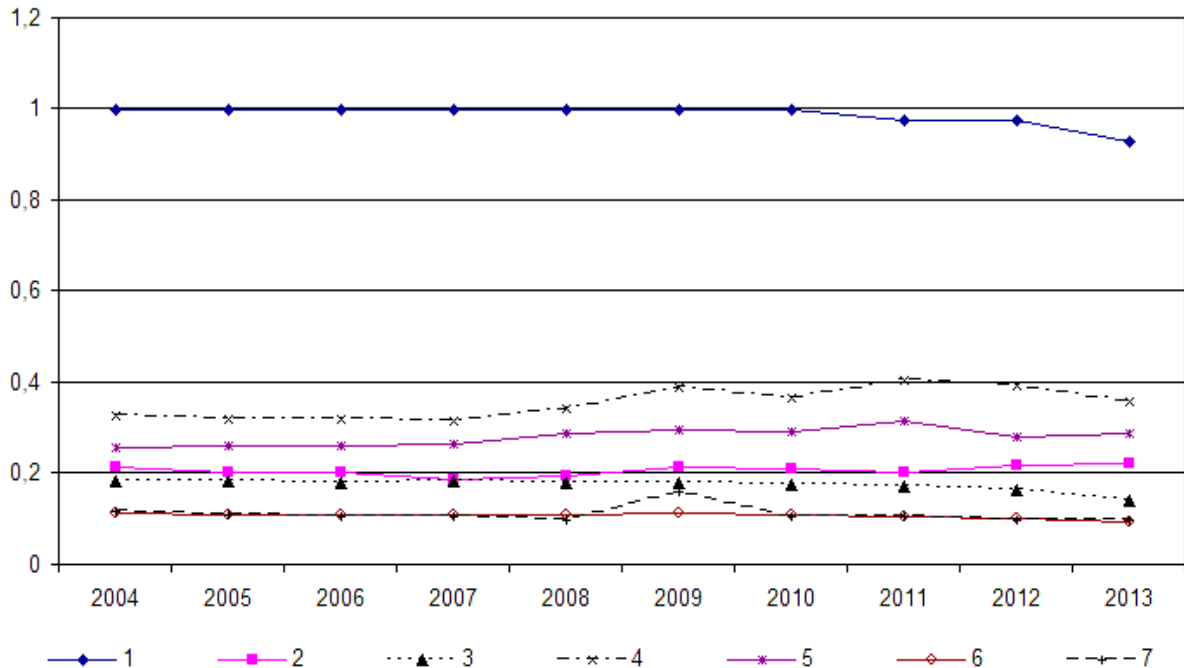

Рис. 1. Зміни інтегральних індексів розвитку науково-освітньої сфери обласних центрів Західного регіону у 2004-2013 рр.

Примітка: 1 – м. Львів; 2 – м. Чернівці; 3 – м. Рівне;
4 – м. Івано-Франківськ; 5 – м. Тернопіль; 6 – м. Луцьк; 7 – м. Ужгород

За період, що аналізувався, найнижчі значення інтегральних індексів розвитку науково-освітньої сфери серед обласних центрів Західного регіону мали м. Луцьк та м. Ужгород (за винятком 2009 р., коли відповідний індекс м. Ужгорода наблизився до індекса м. Рівне).

Висновки. Модернізація економічного простору регіону передбачає формування відповідної інноваційної платформи та мобілізації необхідних ресурсів на стратегічних пріоритетах. Розвиток науково-освітньої сфери належить не лише до числа ключових чинників, а й стратегічних пріоритетів модернізації національного економічного простору загалом (а, отже, й економічного простору конкретного регіону), оскільки саме у сфері освіти та науки закладаються основи формування і розвитку інтелектуального, професійного та технічного потенціалів як головних ресурсів соціально-економічного прогресу. Тому інвестиції у науково-освітню сферу слід розглядати як необхідну передумову випереджувального розвитку усієї країни, її політичної та соціальної стабільності.

Мережева організація науково-освітньої сфери за рахунок міцних горизонтальних зв'язків між її окремими суб'єктами і, як наслідок, збільшення синергетичного ефекту від їх взаємодії неодмінно сприятиме активізації процесів самоорганізації та саморозвитку як економічних просторів окремих регіонів, так і економічного простору України загалом. Формування та підтримка мережі потужних метрополійних центрів різного рівня потребує додаткових поглиблених досліджень.

Список використаних джерел

1. Бавико О.Є. Просторово-мережевий розвиток економіки регіону: теоретико-методологічний аспект / О.Є. Бавико. – Херсон : Айлант, 2012. – 336 с.
2. Вовканич С. Українська національна ідея та еліта в духовно-інтелектуальному забезпеченні державотворення / С. Вовканич. – Львів : ІРД НАН України, 2014. – 500 с.
3. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ – ХХІ століть: нові пріоритети / М.І. Долішній. – К. : Наук. думка, 2006. – 512 с.
4. Казьмір Л.П. Метрополізація: сутність, особливості ідентифікації та концептуальні засади досліджень / Л.П. Казьмір, М.Г. Ступень, П.Г. Казьмір // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України [зб. наук. пр.] / Ін-т регіон. досліджень НАН України. – 2013. – Вип. 2 (100). Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону. – С. 61-74.
5. Колодійчук А.В. Інноваційна метрополійна функція міста Львова: підходи і аналіз реалізації / А.В. Колодійчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України [зб. наук. пр.] / Ін-т регіон. досліджень НАН України. – 2013. – Вип. 2 (100). Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону. – С. 97-110.
6. Мазур О.А. Наука України: цифри, факти, проблеми / О.А. Мазур // Вісн. НАН України. – 2013. – № 3. – С. 88-100.
7. Мельник М.І. Роль метрополізації в організації економічного простору: функціональний аспект / М.І. Мельник // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України [зб. наук. пр.] / Ін-т регіон. досліджень НАН України. – 2013. – Вип. 2(100). Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону. – С. 3-14.
8. Модернизация: зарубежный опыт и Россия / В.А. Красильщиков (рук. авторского коллектива), А.Р. Белоусов, В.П. Гутник, А.Н. Клепач, В.И. Кузнецов. – М. : Инфомарт, 1994. – 254 с.
9. Наукова діяльність у Львівській області : стат. збірник 2013. – Львів, 2013. – 78 с.

10. Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
11. Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
12. Паламарчук М.О. Виклики модернізації в Україні: політичні аспекти : монографія / М.О. Паламарчук ; за ред. О.В. Литвиненка. – К. : НІСД, 2014. – 152 с.
13. Пасхавер А.И. Кем быть / Александр Пасхавер. – К. : Фонд Порошенка, 2014. – 112 с.
14. Підгрудний Г. Міста-метрополіси як новітня форма територіальної організації суспільства / Г. Підгрушний, О. Денисенко // Досвід та перспективи розвитку міст України [зб. наук. праць]. – 2010. – № 18. – С. 65-78.
15. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: методы таксономии и факторного анализа / В. Плюта. Пер. с пол. – М. : Статистика, 1980. – 152 с.
16. Чорний Р.С. Розвиток трудового потенціалу просторових форм організації українського суспільства / Р.С. Чорний. – Львів : ІРД НАН України, 2013. – 384 с.
17. Шевчук А.В. Освітня та інноваційно-креативна метрополійні функції міст та їх вплив на регіональний розвиток / А.В. Шевчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України [зб. наук. пр.] / Ін-т регіон. досліджень НАН України. – 2013. – Вип. 2(100). Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону. – С. 26-35.
18. Шульц С. Економічний простір України: формування, структурування та управління / С. Шульц. – Львів : ІРД НАН України, 2010. – 408 с.
19. Aring J. Europäische metropolregionen – annäherungen an eine raumordnerische modernisierungsstrategie / J. Aring // Metropolregionen: Innovation, Wettbewerb, Handlungsfähigkeit / J. Knieling (Hrsg.). – Hannover : ARL, 2009. – S. 10-21.
20. Churski P. Model polaryzacyjno-dyfuzyjny w przemianach polityki spójności – konsekwencje dla ukierunkowania polityki rozwoju / P. Churski // Rozwój regionalny i polityka regionalna. – Poznań, 2014. – Nr 25. – S. 13-27.
21. Gorzelak G. Metropolia i jej region w gospodarce informacyjnej / G. Gorzelak, M. Smętkowski. – Warszawa : Scholar, 2005. – 224 s.
22. Krätke S. Metropolisation of the European economic territory as a consequence of increasing specialisation of urban agglomerations in the knowledge economy / S. Krätke // European Planning Studies. – 2007. – Vol. 15. – No 1. – P. 1-27.

23. Krugman P. Complex landscapes in economic geography // American Economic Association, Papers and Proceedings. – 1994. – Vol. 84, issue 2. – P. 412-416.
24. Markowski T. Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe / T. Markowski, T. Marszał. – Warszawa : KPZK PAN, 2006. – 26 s.

Kazmir L. P. Development of scientific and educational spheres as a factor in the modernization of the economic space in the region.

The possibility of polarization-diffusion approach using for the formation of conceptual principles of regional economic space modernization is highlighted. Particular attention is paid on the need to consider metropolisation challenges in the study of current trends in the spatial forms of scientific and educational spheres development. On the basis of primary statistical data comparative analysis of the major trends and changes in science and higher education in regional centers of Western Ukraine is conducted.

Key words: scientific and educational spheres, economic space, upgrades, polarization-diffusion model of development, metropolisation, Western Ukraine, regional centers.

Казьмір Л. П. Развитие научно-образовательной сферы как фактор модернизации экономического пространства региона.

Освещаются возможности использования поляризационно-диффузионного подхода к формированию концептуальных основ модернизации экономического пространства региона. Особое внимание обращается на необходимость учета метрополитанизационных вызовов при рассмотрении современных тенденций развития пространственных форм организации научно-образовательной сферы. На основе первичных статистических данных проведен сравнительный анализ состояния и основных тенденций изменений в сфере науки и высшего образования в областных центрах Западного региона Украины.

Ключевые слова: научно-образовательная сфера, экономическое пространство, модернизация, поляризационно-диффузная модель развития, метрополитанизация, Западный регион Украины, областные центры.